

О. Чемакіна
кандидат архітектури, доцент, завідувач кафедри архітектури,
Національний авіаційний університет, м. Київ

АРХІТЕКТУРНО-ЛАНДШАФТНИЙ АНАЛІЗ ПОРУШЕНОГО МІСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА ДОНБАСУ

Сучасна містобудівна наука спрямована на пошук компромісу між вимогами охорони природи і об'єктивними процесами урбанізації, засобом досягнення якого може бути цілеспрямоване формування озелених територій в структурі містобудівних утворень у вигляді природного каркаса, в тому числі за рахунок містобудівного використання рекультивованих порушених територій.

Процес просторового розвитку міст Донбасу протікав в умовах тісного територіального контакту міських поселень і супроводжувався значними перетвореннями природного ландшафту. Основні масштаби перетворення природного ландшафту (Донецько-Макєєвська, Горловсько-Енакієвська, Кадіївсько-Комунарська агломерація та ін.) визначені розміщенням металургійних, гірничодобувних, коксохімічних виробництв в межах міських територій, просторовим розвитком промислово-сільбищних і контактано-стиківих зон, інтенсивним характером освоєння міської території.

Архітектурно-ландшафтні дослідження порушеного міського середовища утворюють три групи: дослідження містобудівного використання у просторово-планувальній інтеграції великих озелених забудованих територій і рекультивованих порушених територій з досягненням рекреаційного, мікрокліматичного і санітарно-гігієнічного ефекту; встановлення обмежень на антропогенні і техногенні навантаження в межах територій з визначеними природними якостями; вивчення системних якостей техногенних ландшафтів, що оцінюються як потенційні для організації будь-якого виду містобудівної діяльності.

Кожний блок визначає підходи до реабілітації порушеного міського середовища з позицій дослідження просторовоформуєчих якостей природного і техногенного рельєфу, візуальних взаємозв'язків міста з природними і техногенними компонентами - водними поверхнями, зеленими масивами, ділянками зі складним рельєфом, порушеними територіями.

В межах системного аналізу ландшафтні дослідження порушеного міського середовища Донбасу спираються на наступні системні принципи:

1. Принцип безперервності, який здійснюється у вигляді містобудівної багатofункціональності груп відкритих просторів і техногенних ландшафтів. Кожний відкритий природний чи з техногенними змінами простір наділений визначеними містобудівними функціями – планувальною, рекреаційною, санітарно-гігієнічною, мікрокліматичною, господарською, регулятивною і естетичною, які є взаємодоповнюючими, взаємовиключають одна одну або нейтральні по відношенню друг до друга. Співвідношення потенційних функцій техногенних ландшафтів, їхня питома вага для будь-якого містобудівного призначення визначаються по горизонталі

(межі і напрями містобудівного використання), по вертикалі (значення у функціонально-планувальній організації рівнів містобудівних утворень), і по діагоналі (облік взаємозалежності різнорідних потенційних містобудівних функцій порушених територій і техногенних ландшафтів на різних містобудівних рівнях).

2. Принцип відповідності. Аналіз планувальних структур населених міст вугледобувних районів, проведений на кафедрі архітектури НАУ у межах виконання кафедральної науково-дослідної теми "Принципи просторово-функціональної організації туристично-рекреаційних зон на техногенних територіях України" показав, що розміри забудованих масивів міст співвідносяться з розмірами підсистем відкритих просторів і техногенних ландшафтів у прямо пропорційній залежності. Так, крупні та найбільші міста розвиваються як розчленована, розосереджена або лінійна планувальна структура, де масиви забудови шириною 1-3 км чередуються з відкритими просторами шириною 0,5-1 км і техногенними ландшафтами у серединних і периферійних частинах містобудівних утворень шириною до 2-3 км.

3. Принцип функціональної доцільності, який виявляється через архітектурно-ландшафтне зонування території містобудівної системи. Збереження природних і рекультивованих техногенних ландшафтів посилює архітектурно-художню виразність і самотність міста, поліпшує умови відпочинку населення, сприяє оздоровленню навколишнього середовища. З цією метою місто і його зовнішнє оточення членуються на архітектурно-ландшафтні зони з різним ступенем перетворення природного і містобудівного використання техногенного ландшафтів через співвідношення техногенних і природних компонентів.

4. Принцип розвитку. Взаємозв'язки міського середовища з його природною і техногенною складовими не є стабільними, а постійно розвиваються у міру зростання міста. Підсистема відкритих просторів і техногенних ландшафтів діє у тривалих часових межах, у яких можливі зміни територіальних характеристик її елементів, перерозподіл функцій об'єктів відповідно до загальної еволюції містобудівних структур, зростання технічних можливостей з рекультивації порушених територій, зростання культурних інтересів, матеріальних можливостей і транспортної рухливості населення. Вирішальне значення для архітектурно-ландшафтної організації міст Донбасу має тісний і безпосередній зв'язок міських центрів з найбільш виразними природними і техногенними домінантами, які є головними композиційними орієнтирами міських центрів або створюють самотній вигляд міської забудови.

Архітектурно-ландшафтний аналіз, який діє у межах системного підходу до вивчення проблеми реабілітації порушеного міського середовища відкриває можливості вивчення динаміки і розвитку міського середовища на єдиній методологічній

основі, відображає сучасну тенденцію екологізації науки на базі загально-научних системних ідей, сприяє розробці основ його моделювання, орієнтує на вивчення просторових прямих та зворотних зв'язків міського середовища. Стосовно вирішення задач розвитку і містобудівного використання порушених територій архітектурно-ландшафтний аналіз дає основу для виявлення конкретних меж архітектурно-ландшафтних зон, обумовлених історичним процесом освоєння і забудови містобудівних утворень, аналізу і оцінки сучасного стану і розробки прогнозу змінення, оновлення і рекультивациі порушених територій. На основі цих досліджень здійснюється моделювання архітектурно-ландшафтної складової міського середовища.

Архітектурно-ландшафтний аналіз порушеного міського середовища у вугледобувних районах, склад і формулювання екологічних вимог спирається на такі основні положення:

- формування архітектурно-ландшафтних зон враховує генезис, динаміку виникнення і розвитку техногенних ландшафтів, орієнтується на створення єдиної системи озеленіння містобудівних утворень Донбасу;

- наближення природних ландшафтів до зон життєдіяльності міст-центрів агломерацій вугледобувних районів повинно зосереджуватися на збереженні і підтримці існуючих техногенних і природних ландшафтів, які повинні мати природне відновлення, необхідне для степової зони;

- диференціація і взаємозв'язок архітектурно-ландшафтних зон повинні спиратися на виявлення порушених територій взаємопов'язаних у техногенні ландшафти як підсистему міського середовища.

Ландшафтна техногенна ситуація здійснює найбільший вплив на формування міського середовища містобудівних систем Донбасу та визначає їх планувальну структуру (компактну або лінійну), розкриття на зовнішнє оточення. Особливо помітна дія ландшафтних та техногенних чинників в середніх та малих містах і населених пунктах невеликого розміру.

У вугледобувних районах формуються розосереджені планувальні структури великих міст і агломерацій з розосередженим виглядом системи озеленіння: парки, сади, санітарно-захисні смуги та ін. Разом з об'єктами системи відкритих просторів озеленені території і техногенні ландшафти грають роль зв'язуючого чинника по відношенню до ізольованих масивів забудови. В компактних великих містах система відкритих просторів, прийоми розміщення техногенних ландшафтів носять периферійний характер, в межах основного масиву забудови є лише малі відкриті простори типу скверів, бульварів, невеликих садів і т. і.

В середніх та малих містах з розчленованою лінійною або компактною планувальною структурою, які сформувались на основі оброблювальної промисловості або як транспортні вузли відкриті простори у вигляді зелених клинів, діаметрів членують єдиний масив міської забудови.

Одним з основних структурних елементів природного каркаса сучасною містобудівною наукою визнані приміські зони і зелені зони (пояси), створені навкруг міст. До основних функцій приміських зон відносять організацію санітарно-захисних зон, створення захисного лісопаркового пояса, місць короткочасного відпочинку, а також розміщення садово-городніх і дачних селищ.

Для поліпшення гігієнічних якостей міського середовища використовуються прийоми організації міських озелених територій у вигляді радіальних смуг та клинів, що поширюються на території міста, зв'язуючи собою рекреаційні міські райони. Ведучою є тенденція досягти найбільшого проникнення елементів природного каркаса до міського середовища. Для цього використовуються міські відкриті простори – розриви між антропогенною забудовою. З експериментального проектування зроблено висновок, що подібні зелені смуги і клини вдало організуються за рахунок використання рекультивованих порушених територій і техногенних ландшафтів.

Таким чином, укрупнення відкритих просторів, яке в сучасних умовах розвитку містобудівних систем Донбасу можливе на основі містобудівного використання порушених територій, їхній синтез з архітектурно-планувальною структурою стає вимогою формування системи відкритих просторів у вугледобувних районах. При цьому особливу цінність мають ті її елементи, які здатні зв'язати собою центральні міські райони із заміським природним ландшафтом, віддаленим іноді на 5-10 км і більш (зелені діаметри, лісопаркові клини, річкові акваторії).

Концептуальні положення в частині рекреаційного використання порушених територій і контактних зон забудови, що примикають до них, визначають містобудівну роль і територіальне значення техногенних ландшафтів в структурі рекреаційної системи Донбасу і розроблені з урахуванням нових підходів і тенденцій їхнього пріоритетного використання для активних видів відпочинку і дозвілля. У таких зонах пропонуються, зокрема, розміщення спеціалізованих об'єктів по оздоровленню - фізкультурно-оздоровчих комплексів; організація місць масового відпочинку й екологічного просвітництва; а на найближчу перспективу, по закордонному досвіді - тематичних парків, головні функції яких - пізнання світобудови через розвагу. Типологія і таксономічні значення порушених територій визначені з урахуванням впливу комплексу соціально-демографічних, природних, антропогенних та техногенних факторів.

Методикою архітектурно-ландшафтного аналізу містобудівних систем, розміщених у вугледобувних регіонах передбачається виділення у планувальній структурі міст архітектурно-ландшафтних зон за ознаками просторової взаємодії антропогенних, техногенних і природних ландшафтів та просторово-планувальна організація територіально-ландшафтних зон системи групового розселення регіону.

Питання містобудівного використання видів ландшафту в системах групового розселення розв'язуються шляхом їхньої взаємної просторово-планувальної організації з достатнім ступенем планувальної єдності і взаємодії. В Донбасі, як і в будь-якому вугледобувному регіоні, основна смуга високоорганізованого антропогенного ландшафту концентрується уздовж міжміських і міських магістралей. Саме в цій смузі необхідні структурні перетворення всіх видів ландшафту.

Для розробки конкретних схем просторово-планувальної організації міського ландшафту Донбасу (як територіальної суми антропогенного, техногенного і природного) проведені дослідження особливостей просторово-планувальної організації архітектурно-

ландшафтних зон в системі групового розселення Донбасу з активним використанням техногенного ландшафту, що включаються в їхній склад.

В процесі архітектурно-ландшафтного аналізу розглянуто закономірності формування, функціонування та розвитку архітектурно-ландшафтних зон міст Донбасу, виконана їх класифікація. В залежності від розмірів територій і потенціалів містобудівного використання порушених територій виділені архітектурно-ландшафтна зона і архітектурно-ландшафтний район. Архітектурно-ландшафтний район розглядається як окрема структурна одиниця або складова частина архітектурно-ландшафтної зони порушеного міського середовища вугледобувних регіонів. Архітектурно-ландшафтні зони і райони класифіковані в залежності від того, яке містобудівне використання є переважаючим для відповідних порушених територій і техногенних ландшафтів в залежності від містобудівного потенціала останніх. За розміщенням відносно забудованих територій виділені міські, приміські, міжміські архітектурно-ландшафтні зони.

Підсумок результатів аналізу виділених архітектурно-ландшафтних зон і районів розвиває положення, що рекреаційна система Донбасу, як приклад рекреаційної системи будь-якого вугледобувного регіону, є потенціалом для функціонального використання порушених територій та техногенних

ландшафтів для потреб самої системи за наступними показниками:

- територіального співпадання зон розміщення техногенних ландшафтів та потенційних за функціональними можливостями для рекреації території регіону;
- потребою в рекреаційній системі регіону;
- суміщення природного і рекреаційного потенціалу (водоймищ, лісопарків, степових краєвидів, відкритих озелених просторів) та порушених територій;
- композиційними чинниками взаємодії природних і техногенних ландшафтів;
- сучасними можливостями проведення інженерних і біологічних напрямів рекультивациі порушених територій.

Література:

1. Бондар Ю.А. «Благоустройство нарушенных территорий», - К. «Будівельник». 1984.
2. «Градостроительное освоение неудобных и нарушенных территорий». (сост. И.В. Лазарева). ЦНТИ. Госгражданстрой. 1976.
3. Лазарева И.В. «Восстановление нарушенных территорий для градостроительства». - М. Стройиздат. 1972.
- 4 «Ландшафтно-планировочная организация зон отдыха на нарушенных территориях». (сост. Ю.А. Бондарь). ЦНТИ. Госгражданстрой. 1983.

Архітектурно-ландшафтні зони Донбасу

Архітектурно-ландшафтні зони	Особливості просторово-планувальної організації ландшафтів	Розташування в планувальній структурі містобудівних утворень	Використання техногенного ландшафту
Міські	переважання антропогенного і техногенного	уздовж міських магістралей	
Контактно-стикові	переважання техногенних ландшафтів	на межах сельбищних і промислових районів, промтериторіях	
Перетворювані	переважання природного і техногенного ландшафтів	на межах міських поселень поблизу міжміських магістралей	
Взаємовпливу міського і природного ландшафтів	переважання природного ландшафту	зона природного ландшафту, що взаємодіє із зоною міського	
Ландшафту, що реконструюються	переважання природного і антропогенного ландшафтів	зона природного ландшафту, що взаємодіє із зоною міського	перетворення природного і існуючого ландшафту під нове містобудівне використання
Промислового ландшафту	переважання техногенного ландшафту	зона техногенного ландшафту і промзабудови	перетворення техногенного ландшафту
Міжміських територій інтенсивного освоєння	переважання природного ландшафту	Зона природного ландшафту міжміських територій	перетворення природного ландшафту міжміських територій.
Ландшафтів, що зберігаються	переважання природного ландшафту	Зона природного ландшафту міжміських територій, що взаємодіє із зоною міського	збереження і впорядкування існуючого природного ландшафту